

Олег Дудяк

Ivan Franko National University of Lviv
Department of Ancient History of Ukraine and Archival Studies
e-mail: odudiak@yahoo.com

ЗМІНА У ЧИСЕЛЬНОСТІ, ЗАЙНЯТОСТІ ТА ЕТНОКОНФЕСІЙНОМУ СКЛАДІ ПІДПРИЄМЦІВ- ПРОМИСЛОВЦІВ М. ЛЬВОВА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (ЗА ДАНИМИ ПЕРЕПИСІВ 1921 І 1931 РР.)

Анотація

Підприємці становили близько чверті міщан, зайнятих у промисловості міжвоєнного Львова. Проте абсолютна більшість з них – це власники дрібних майстерень, більші підприємці становили менше 5% цієї соціальної верстви, але і серед них домінували власники дрібних та середніх підприємств. Впродовж міжвоєнного періоду простежується тенденція до зниження питомої ваги підприємців серед осіб, зайнятих у промисловості міста, та зменшення використання ними найманої праці. Структура зайнятості львівських підприємців впродовж 1920-х – 1930-х рр. не зазнала суттєвих змін, проте вона різнилася в залежності від величини капіталів. Переважна більшість дрібних ремісників була зайнята у швейній та галантерейній, харчовій, будівельній, деревообробній та металообробній галузях промисловості, у той час як власники більших підприємств вкладали свої капітали у харчову, поліграфічну, мінеральну, деревообробну та паперову галузі. З етноконфесійного погляду серед львівських підприємців домінували дві групи: поляки (римо-католики) (пол. *rzymscy katolicy*) та євреї (юдеї) (пол. *wyznawcy judaizmu*), українці (греко-католики) (пол. *grekokatolicy*) та представники інших національностей становили незначний відсоток, проте впродовж 1921–1931 рр. демонстрували швидкий темп приросту.

Ключові слова: Львів, підприємці, структура зайнятості, промисловість, переписи.

Класифікація JEL: P2

Із перших десятиліть свого існування Львів став важливим економічним центром на галицьких землях. Цьому сприяло, зокрема, його вдале розташування на торгових шляхах. Як зауважив польський дослідник Ігнатій Дрекслер, через місто здавна пролягали дві важливі комунікаційні артерії: перша поєднувала балтійський та причорноморський регіони, друга, континентальна, проходила зі сходу та розгалужувалася у напрямі Перемишля й Луцька та далі в сусідні землі¹. Жваві торгові стосунки Львова з сусідніми країнами сприяли зростанню міського населення і розвитку ремесел, зорієнтованих на задоволення потреб міщан та мешканців навколишніх поселень. Розвиток ремісничого виробництва створив передумови, що, як зазначає професор Ярослав Кісь, сприяли появі мануфактур у місті вже наприкінці XVI – першій половині XVII ст.² Проте місто не пішло шляхом формування нових економічних відносин, так характерних для міст Центральної та Західної Європи, де ремісники, купці та інші підприємливі особи засновували виробничі заклади, базовані на найманій праці. Саме з цих підприємливих людей формується нова верства – підприємці³, які заклали основи сучасного капіталістичного суспільства. На думку Я. Кіся причиною цього були: економічне та політичне панування шляхти, її втручання в економіку та управління містом, слабкість міщанства та королівської влади.⁴ Ці фактори негативно вплинули на становище всіх міст Речі Посполитої, а у випадку Львова ситуація погіршилась війнами та облогами другої половини XVII–XVIII ст. Соціально-економічна ситуація у місті змінилася після включення Галичини до складу Габсбурзької імперії. Австрійська влада провела важливі зміни у соціально-економічному та політичному житті новоприєднаних провінцій. Сильна центральна влада припинила втручання шляхти у міські справи, було обмежено вплив цехів, полегшено до них вступ ремісників, ліквідовано регламентацію щодо виготовлення продукції,

¹ I. Drexler, *Wielki Lwów*, Lwów 1920, s. 6.

² Я. Кісь, *Промисловість Львова у період феодалізму*, В-во Львівського університету, Львів 1968, с. 162.

³ *Підприємець* – це людина, яка здійснює самостійну, систематичну, ініціативну, ризикову діяльність, що спрямована на виробництво товарів та надання послуг з метою одержання прибутку або особистого доходу і передбачає здійснення нововведень, https://pidruchniki.com/18521024/ekonomika/pravoviy_status_pidpriyemtsya [доступ 22.08.2019].

⁴ Я. Кісь, *Промисловість Львова у період феодалізму*, В-во Львівського університету, Львів 1968, с. 162.

кількості учнів та підмайстрів⁵. Ці та інші заходи австрійського уряду прискорили розвиток львівського підприємництва, і вже в середині XIX ст., за даними Я. Кіся, у Львові діяло 44 мануфактури (разом з друкарнями), на яких працювало близько 1000 робітників⁶. Відомими підприємцями в місті у цей період були Лейба Бачелес, Роберт Домс, Франц Шуман та інші.

У другій половині XIX – поч. XX ст. львівська промисловість розвивалася швидше, з'явилися нові підприємства. Станом на 1910 р. у місті діяли 4353 підприємства, на яких було зайнято 28354 особи⁷. Більшість цих виробничих закладів були ремісничими майстернями або невеликими фабриками. Якщо звернути увагу на галузевий поділ, то 33% цих підприємств припадало на виробництво одягу та модних товарів, 15% – на господарсько-шинкарські заклади; 13% – на підприємства харчової галузі; 8,7% – на підприємства металообробки; 6,2% – на заклади деревообробки, та 10,7% підприємств зараховувалося до будівництва⁸. Відомими львівськими підприємцями цього періоду були Юзеф-Адам Бачевський – у лікєро-горілчаному виробництві, Іван Левинський – у будівництві, Ян Гефлінгер та Людвіг Залєвський – у кондитерській промисловості.

Перша світова, а згодом українсько-польська 1918–1919 рр. та радянсько-польська 1920–1921 рр. війни принесли західноукраїнським землям значні демографічні та матеріальні втрати і зміни в їхньому геополітичному становищі. Галичина та Західна Волинь опинилися в складі відновленої Польської держави, яка безпосередньо впливала на соціально-економічні та політичні процеси у регіоні, а економічна кон'юнктура у Другій Речі Посполитій характеризувалася частими кризами, які завдавали великих втрат підприємцям. За підрахунками польських дослідників Збігнева Ландау та Єжи Томашевського впродовж 21 року існування міжвоєнної Польської держави, 8 років припало на важкі економічні кризи (1924–1925 рр., 1930–1935 рр.), а 13 років були більш-менш сприятливими для економічної діяльності⁹.

Попри всі негаразди львівське підприємництво у 1920-х – 1930-х рр. активно розвивалося і відігравало важливу роль у наповненні міського бюджету. За підрахунками польського дослідника Анджея Бонусяка питома вага прибутків у міському бюджеті тільки від комунальних підприємств впродовж

⁵ W. Saryusz-Zaleski, *Dzieje przemysłu w b. Galicji w latach 1804–1929*, Kraków 1930, s. 5.

⁶ Я. Кісь, *Промисловість Львова у період феодалізму*, В-во Львівського університету, Львів 1968, с. 181.

⁷ С. Гелей, *Економіка*, [в:] *Історія Львова*, ред. Я. Ісаєвич, Центр Європи, Львів 2007, т. 2, с. 205.

⁸ Там само.

⁹ Z. Landau, J. Tomaszewski, *Trudna niepodległość: Rozważania o gospodarce Polski 1918–1939*, Książka i Wiedza, Warszawa 1978, s. 62.

1920-х–1930-х рр. зроста від 10% звичайних доходів до понад 25% міських надходжень¹⁰. Місто мало частку у державних податках, які платили підприємства, і прибутки у міський бюджет від цієї частки постійно зростали: від 4% у 1926–1929 рр. до 1/5 всіх звичайних прибутків міста у 1938–1939 рр. Також варто зауважити, що міський бюджет отримував 22% від додатку до державного податку з продаж та 22% від додатку з оплат за промислові посвідчення¹¹. Приватні підприємства відігравали також важливу соціальну роль – зменшували соціальну напругу в місті, надаючи роботу безробітним.

Львівські підприємці не обмежувалися соціально-економічним життям міста та його околиць, а впливали на соціально-економічне та політичне життя всього регіону через участь в Торгово-промисловій палаті, об'єднаннях підприємців та політичних партіях і громадських організаціях.

Попри важливу роль, яку відігравали львівські підприємці у житті міста та регіону у вітчизняній історіографії бракує праць, присвячених вивченню динаміки чисельності, зайнятості та етноконфесійного складу цієї соціальної групи. У наявних синтетичних роботах з історії Львова аналізуються загальні тенденції економічного життя міста, розвиток окремих галузей промисловості, становище робітництва, натомість лише ситуативно згадуються окремі підприємці¹². В останнє десятиліття з'явилася низка досліджень, присвячених відомим підприємцям чи цілим підприємницьким династіям¹³. Нами було проаналізовано чисельність, етноконфесійний склад та зайнятість львівських підприємців за даними перепису 1931 р.¹⁴ Проте, незважаючи на важливе пізнавальне значення цих робіт, вони не дають можливості скласти уявлення про динаміку чисельності, етноконфесійного складу та структури зайнятості підприємницької верстви Львова у досліджуваний період.

¹⁰ A. Bonusiak, *Lwów w latach 1918–1939: Ludność – Przestrzeń – Samorząd*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 2000, s. 114.

¹¹ Там само.

¹² *Нариси історії Львова*, ред. І. Крип'якевич, Книжково-журнальне видавництво, Львів 1956; О. Зайцев, С. Макарчук, *Населення міста*, [в:] *Історія Львова*, ред. Я. Ісаєвич, Центр Європи, Львів 2007, т. 3, Львів, 2007, с. 43–45; О. Пасіцька, *Львів і львів'яни: український соціум та промисел (20–30-ті роки ХХ ст.)*, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів 2014.

¹³ О. Нога, *Іван Левинський: художник, архітектор, промисловець, педагог, громадський діяч*, Основа, Львів 1993; М. Драк, *Фірма Бачевських у Львові і розвиток лікєро-горілчаної промисловості в Галичині (1782–1939)*, ПП Сорока, Львів 2004; О. Коцюбанська, *Клементина Авдікович-Глинська – видатна постать кондитерської промисловості України 20-х років ХХ ст.*, „Українознавство”, № 1, 2010, с. 44–48; О. Думанська та ін., *Іван Тиктор: талан і талант*, Українська академія друкарства, Львів 2007.

¹⁴ О. Дудяк, *Львівські підприємці за даними перепису 1931 р.: чисельність, етноконфесійна структура, галузь зайнятості*, „Вісник львівського університету, серія історична”, вип. 48, Львів 2013, с. 521–534.

У цій статті зроблено спробу на основі даних переписів 1921 та 1931 рр., а також архівних матеріалів простежити динаміку змін у верстві підприємців-промисловців м. Львова у міжвоєнний період.

Головним джерелом до вивчення згаданої проблеми виступають матеріали загальнодержавних переписів 1921 та 1931 рр., проведених у Другій Речі Посполитій.

Матеріали польського перепису від 30 вересня 1921 р. для м. Львова були опрацьовані та опубліковані за ініціативою Міського Статистичного Бюро у “Відомостях статистичних про м. Львів”, як додаток¹⁵. Під час проведення перепису 1931 р. зібрана інформація про населення міста була опрацьована і опублікована окремим томом, що полегшує її аналіз¹⁶.

Методологічні засади переписів 1921 та 1931 років передбачали фіксацію не лише етнічної та конфесійної приналежності населення, але й його відношення до засобів виробництва та характер виконуваної ним праці (розумова, фізична), а також ставлення власників засобів виробництва до використання найманої робочої сили (використовували чи не використовували)¹⁷. Ці зафіксовані характеристики населення дають нам можливість окрім традиційних для міжвоєнних польських переписів соціальних категорій як власники засобів виробництва (самостійні [пол. *osoby samodzielne*] – за термінологічним визначенням укладачів переписів¹⁸), розумові працівники, робітники та особи з невизначеним суспільним статусом виділити серед львівських міщан таку соціальну групу як підприємці.

Слід зауважити, що у міжвоєнній польській статистиці було прийнято подавати дані про фах та соціальний статус населення у комбінації з його конфесійною, а не національною приналежністю. Це зокрема стосується і матеріалів переписів 1921 та 1931 років. Правда, враховуючи реальну ситуацію в Галичині у досліджуваний період, як правило, її мешканці римо-католицької конфесії належали до поляків, греко-католицької – до українців, юдеї – до євреїв. Про більшу достовірність конфесійного критерію у національній ідентифікації населення краю порівняно з наведеними у обох статистичних джерелах даних рубрик “національність” та “рідна мова” свідчать і архівні матеріали¹⁹.

¹⁵ *Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie 1923–1925*, Lwów 1928.

¹⁶ *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9. XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów*, Warszawa 1937, z. 58.

¹⁷ *Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie 1923–1925*, Lwów 1928, s. 265.

¹⁸ *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9. XII.1931 r...*, z. 58. s. XVIII.

¹⁹ О Дудяк, *Перепис 1931 р. як джерело до вивчення національного складу населення Східної Галичини першої половини 1930-х рр. (на прикладі Львівського воєводства)*, „Вісник Львівського університету, серія історична”, Львів 2005, вип. 39–40.

Більш детальна інформація про величину підприємств, яку містять матеріали перепису 1931 р., дозволяє нам виділити серед підприємців власників дрібних, середніх та великих підприємств і ремісників. Основними критеріями, за якими виділено підприємців-промисловців з матеріалів перепису 1931 р. є: приналежність до статистичної рубрики “гірництво і промисловість”, володіння підприємствами I–VII категорії, використання найманої праці. Згідно з засадами міжвоєнної польської статистики I–III категорія – це великі підприємства; IV–V категорія – середні, а VI–VII – дрібні підприємства та великі ремісничі майстерні²⁰. Польська статистика цього періоду виділяла і заклади VIII категорії, але вони відповідали невеликим ремісничим майстерням, власники яких самостійно працювали і не були зобов’язані викупляти промислове посвідчення²¹. З огляду на те, що у переписі 1921 р. не передбачався поділ підприємців за величиною їхніх виробничих закладів, ми простежимо їхню динаміку як цілісної верстви.

На жаль, у таблиці 34 (конфесійна приналежність населення, його суспільне становище та структура зайнятості) перепису 1931 р. дрібні і середні підприємства об’єднані в одну групу, тому нам не вдасться розділити їхніх власників. Варто зауважити, що у цій таблиці підприємці подані разом з членами родини, які допомагали їм у підприємницькій діяльності²², що відповідно завищує їхнє число. Негативним є також те, що галузевий розподіл львівських підприємців у цій таблиці охоплює лише частину з них: для великих підприємців з 9 осіб та двох членів родини, що допомагали, галузеву приналежність зазначено лише для 4 (36%) осіб, а з 510 власників середніх та дрібних підприємств та 86 членів родин, що їм допомагали, галузевий поділ подано для 246 (41%) осіб²³. Такий стан даних утруднює детальний аналіз галузевої структури львівських підприємців за етноконфесійною приналежністю, проте дозволяє скласти хоча б загальне уявлення про їхню зайнятість. Специфіка матеріалу цієї ж таблиці не дає можливості виділити з рубрики “Металургія” машинобудування та електротехнічну галузь, тому вони не відображені у таблиці 4.

За даними перепису 1921 р. у м. Львові мешкало 219 388 осіб, з них римо-католики становили 111 860 осіб (51%), греко-католики 27 269 осіб (12,4%),

²⁰ *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9. XII.1931 r...*, z. 58, s. XV.

²¹ *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9. XII.1931 r...*, z. 58, s. XV.

²² Члени родини, які допомагають (*pomagający członkowie rodziny*) – особи, які співпрацюють з членами родини (рідні, подружжя і т. д.) у певній галузі з метою отримання прибутку, але їхня праця не має найманого характеру (*Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9. XII.1931 r...*, z. 58, s. XVIII.)

²³ Тут і далі підраховано за: *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9. XII.1931 r...*, z. 58, s. 97–114.

юдеї 76 854 особи (35%), протестанти та представники інших віросповідань 3 405 осіб (1,5%)²⁴.

Таблиця 1. Структура зайнятості підприємців-промисловців м. Львова за даними перепису 1921 р.

Галузь промисловості	Підприємці, що використовували найману працю		Підприємці, що не використовували найману працю	
	загальна кількість	%	загальна кількість	%
Гірництво	28	1,3	1	0,02
Мінеральна ²⁵	64	2,9	20	0,5
Металургія	210	9,4	191	4,7
Машинобудування та електротехніка	57	2,6	33	0,8
Обробка благородних металів та годинникарство	87	3,9	158	3,8
Хімічна	55	2,5	7	0,2
Текстильна	31	1,4	45	1,1
Папірництво	25	1,1	8	0,2
Шкіряна	26	1,2	50	1,2
Деревообробна	208	9,3	308	7,5
Харчова	287	12,9	364	8,9
Швейна та галантерейна	802	36,1	2400	58,7
Поліграфічна	81	3,6	82	2,0
Будівництво	193	8,7	353	8,6
Не вказано галузі	70	3,1	71	1,7
Разом	2224	100	4091	100

Примітка. Підраховано за: *Wiadomości Statystyczne o mieście Lwowie 1923–1925*, Lwów 1928, s. 284–285.

Із 219 388 львів'ян – 48 709 містян (22%) було зайнято у промисловості. Із усіх міщан, зайнятих у виробництві, економічно активне (самодіяльне) населення складало 21 053 особи (43,2%), а власники засобів виробництва у його складі нараховували 6 315 осіб (29,9%)²⁶. Тобто, майже третину зайнятих у промисловості становили власники засобів виробництва, що свідчить про дрібнотоварний характер львівської економіки у вказаний період. Це

²⁴ Підраховано за: *Wiadomości Statystyczne o mieście Lwowie 1923–1925*, Lwów 1928, s. 273.

²⁵ Мінеральна промисловість – галузь обробної промисловості, яка займається добуванням та обробкою мінеральної сировини для будівельної, скляної та керамічної галузей. У міжвоєнній Польщі до мінеральної промисловості включали такі галузі: виробництво цементу, виробництво цегли та скла (*Rocznik informacyjny o spółkach akcyjnych w Polsce*, opracował T. Szober, Warszawa 1929, s. 407).

²⁶ Підраховано за: *Wiadomości Statystyczne o mieście Lwowie 1923–1925*, Lwów 1928, s. 284.

підтверджується тим, що з 6 315 підприємців лише 2224 особи (35,2%) використовували найману робочу силу, а 4091 особа (64,8%) – обходилася власною працею або допомогою родичів²⁷.

Львівська промисловість розвивалася, виходячи з попиту місцевого ринку, що відобразилося на її структурі і зайнятості підприємців (див. табл. 1). Понад 84% з них працювали у швейній та галантерейній, харчовій, будівельній, деревообробній та металообробній галузях промисловості. Понад 6,5% львівських власників засобів виробництва вели підприємницьку діяльність у виробництві ювелірних виробів, точних інструментів, годинникарстві та поліграфії. Менше 10% львівських промисловців були зайняті в решті семи галузях промисловості. Тобто галузева структура зайнятості підприємців м. Львова початку 1920-х рр. відповідає тим тенденціям, які були характерні для неї ще з другої половини XIX – початку XX ст.²⁸

Підприємницька верства Львова за етноконфесійним критерієм поділялася наступним чином: 46,2% юдеїв, 45,9% римо-католиків, 6,6% греко-католиків та 1,2% протестантів та вірних інших віросповідань. Зайнятість представників етноконфесійних груп співпадала із загальноміськими показниками. (див. табл. 2), тобто для них властива зосередженість у швейній та галантерейній, харчовій, будівельній, деревообробній та металообробній промислових сферах. Проте спостерігаються певні особливості: польські (римо-католицькі) (пол. *rzymskokatolicki*) підприємці становили майже 2/3 у машинобудуванні та електротехніці і половину зайнятих у металургії та швейній і галантерейній промисловостях; українські (греко-католицькі) (пол. *grekokatolicki*) підприємці були здебільшого зосереджені у швейній, галантерейній та будівельній галузях, а єврейські – домінували у годинникарстві, ювелірному, паперовому та хімічному виробництвах, де вони складали майже 3/4 виробників, а також близько половини – у харчовій та деревообробній галузях.

У другій половині 1920-х – початку 1930-х рр. львівське підприємництво розвивалося в складних суспільно-політичних та економічних умовах, що впливали на нього. У 1926 р. відбувся травневий переворот, який привів до влади в Польській Республіці Юзефа Пілсудського та його прихильників. Із серпня 1927 р. містом Львовом почав керувати Комісар, призначений львівським воєводою, при якому діяла Дорадча Рада²⁹. Нова влада запровадила практику значних грошових запозичень, що привело до швидкого зростання боргу

²⁷ Там само.

²⁸ С. Гелей, *Економіка*, [в:] *Історія Львова*, ред. Я. Ісаевич, Центр Європи, Львів 2007, т. 2, с. 205.

²⁹ А. Bonusiak, *Lwów w latach 1918–1939: Ludność – Przestrzeń – Samorząd*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 2000, s. 87.

міста з 10,5 млн. злотих у 1927 р. до 43 млн. злотих у 1936–1937 бюджетному році³⁰. Непросте фінансове становище міста ускладнилося світовою економічною кризою, яка розгоралася з 1929 р. Вона глибоко вразила польську економіку: продукція промисловості у 1932 р. скоротилася, порівняно з 1929 р., до 54%, ціни на сільськогосподарську продукцію впали на 50–70%³¹. Це зумовило зростання безробіття, зокрема у Львові, за підрахунками А. Бонусяка число безробітних на початку 1930-х років, порівняно з початком 1920-х рр., серед самодіяльного населення зросло на 75%, а серед несамодіяльного – у 8,5 раз³².

Таблиця 2. Етноконфесійна приналежність та структура зайнятості львівських підприємців-промисловців за даними перепису 1921 р.

Галузь промисловості	Етноконфесійна приналежність									
	Римо-католики	%	Греко-католики	%	Юдеї	%	Інші конфесії	%	Загальна кількість	%
Гірництво	16	0,5	0	0	12	0,4	1	1,3	29	0,4
Мінеральна	36	1,2	3	0,7	45	1,5	0	0	84	1,3
Металургія	196	6,7	25	6,0	176	6,0	4	5,1	401	6,3
Машинобудування та електротехніка	53	1,8	1	0,2	34	1,2	2	2,5	90	1,4
Обробка благородних металів та годинникарство	62	2,1	1	0,2	180	6,2	2	2,5	245	3,8
Хімічна	16	0,5	1	0,2	43	1,5	2	2,5	62	1,0
Текстильна	36	1,2	2	0,5	34	1,2	4	5,1	76	1,2
Папірництво	7	0,2	1	0,2	24	0,8	1	1,3	33	0,5
Шкіряна	10	0,3	4	0,9	62	2,1	0	0	76	1,2
Деревообробна	209	7,2	45	10,7	256	8,7	6	7,7	516	8,1
Харчова	281	9,7	25	6,0	342	11,7	3	3,8	651	10,3
Швейна та галантерейна	1573	54,2	250	60,0	1339	46,0	40	51,2	3202	50,7
Поліграфічна	70	2,4	4	0,9	85	2,9	4	5,1	163	2,6
Будівництво	255	8,8	41	9,7	245	8,4	5	6,4	546	8,6
Не вказано галузі	80	2,8	16	3,8	41	1,4	4	5,1	141	2,2
Всього	2900	100	419	100	2918	100	78	100	6315	100

Примітка. Підраховано за: *Wiadomości Statystyczne o mieście Lwowie 1923–1925*, Lwów 1928, s. 288–294.

³⁰ Там само, с. 122–123.

³¹ Л. Зашкільняк, М. Крикун, *Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів*, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів 2002, с. 476.

³² А. Bonusiak, *Lwów w latach 1918–1939: Ludność – Przestrzeń – Samorząd*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 2000. s. 207.

Ще з перших років ХХ ст. міська влада Львова неодноразово піднімала питання розширення меж міста, але воно відкладалося, як несвоечасне³³. Лише 11 квітня 1930 р. Рада Міністрів видала розпорядження про вилучення з Львівського повіту сіл Замарстинова, Клепарова, Голоска Малого, Знесіння, Сигнівки, Кульпаркова, частини сіл Білогорща, Козельники, Кривчиці і приєднання їх до міста Львова³⁴. Внаслідок цього територія міста зросла з 32,4 км² до 66,9 км²³⁵. Це розширення вплинуло на зростання населення, зокрема числа підприємців, які до того часу діяли поза межами міста.

За переписом 1931 р. населення м. Львова становило 312 231 особу, тобто збільшилося на 92 843 особи (42,3%) порівняно з 1921 р. Як показує дослідження А. Бонуська, в умовах низького природнього приросту львів'ян головну роль у зростанні їхньої чисельності зіграло розширення меж міста у квітні 1930 р. та міграції на його територію населення з Львівського воєводства та інших країв³⁶.

У вказаний період відбулися зміни у співвідношенні найчисельніших етноконфесійних груп львівських міщан. Перепис 1931 р. зафіксував 157 490 (50,4%) римо-католиків, 49 747 (15,9%) греко-католиків, 99 595 (31,9%) юдеїв та 5 399 (1,7%) протестантів та прихильників інших конфесій³⁷. Спостерігаємо загальний приріст усіх етноконфесійних груп, проте найвищі темпи приросту міського населення демонстрували українці. У той час як польське (римо-католицьке) населення збільшилося в місті на 40,9%, єврейське (іудейське) – на 29,6%, українське (греко-католицьке) – на 84,4%³⁸. Високі темпи приросту українського міського населення були характерні і для інших міст Галичини, здебільшого за рахунок збільшення зайнятості у промисловості. Так, якщо впродовж 1921–1931 рр. загальна кількість зайнятих у промислових галузях Галичини зросла на 61,2%, то українців (греко-католиків) – на 87,4%³⁹.

Впродовж 1921–1931 рр. у Львові зросла чисельність населення зайнятого у промисловості з 48 709 до 93 649 осіб або на 44 940 осіб (92,3%). Чисельність самодіяльних міщан, зайнятих у промисловості, збільшилися з 21 053

³³ I. Drexler, *Wielki Lwów*, Lwów 1920, s. 62.

³⁴ О. Пасіцька, *Львів і львів'яни: український соціум та промисел (20–30-ті роки ХХ ст.)*, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів 2014, с. 30.

³⁵ Там само.

³⁶ A. Bonusiak, *Lwów w latach 1918–1939: Ludność – Przestrzeń – Samorząd*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 2000, s. 182.

³⁷ Підраховано за: *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9. XII.1931 r.*, z. 58, s. 11.

³⁸ Р. Лозинський, *Етнічний склад міського населення Галичини (історико-географічне дослідження)*: Дис. канд. географ. наук, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів 2000, с. 175.

³⁹ Там само.

до 45 308 осіб (на 115%), а підприємців – з 6 315 до 11 094 особи (на 75,7%)⁴⁰. Незважаючи на швидке зростання чисельності власників засобів виробництва, їхня частка серед самодіяльного промислового населення скоротилася з 30% до 24,5% за вказаний період.

Цікава тенденція простежується у співвідношенні власників з огляду на використання найманої робочої сили. У 1921 р. з 6 315 підприємців лише 2224 особи (35,2%) використовували найману робочу силу, а 4091 особа (64,8%) – обходилася власною працею або допомогою родичів⁴¹. У 1931 р. з 11 094 підприємців 2 534 особи (22,8%) використовували найману працю (724 особи 5 і більше працівників), а 8 560 осіб (77, 2%) не використовували найманої праці. Отже, за згаданий період чисельність підприємців, які задіювали найману працю, зросла лише на 310 осіб (14%), а власників невеликих майстерень, які працювали самі та обходилися працею родичів – на 4469 осіб (109%)⁴². Ці факти свідчать про дрібнотоварний характер львівської економіки у міжвоєнний період, а також, ми спостерігаємо дві тенденції – з одного боку скорочення відсотку підприємців серед самодіяльного населення в промисловості, а з другого – падіння відсотка підприємців, які використовували найману працю на користь тих, хто обходився власною працею, або працею рідних. Ймовірно, що на таких результатах відбилася економічна криза, яка охопила ринкові економіки країн Європи та Америки у 1929–1935 рр., а також розширення меж міста Львова на початку 1930-х рр., яке привело до включення в нього територій, де панувало дрібнотоварне виробництво.

Аналіз табл. 3 показує, що зайнятість львівських підприємців впродовж 1921–1931 рр. ще більше еволюціонувала у традиційні для міста галузі промисловості: швейну та галантерейну, харчову, будівельну, деревообробну та металообробну – питома вага зайнятих у них підприємців зросла до 90%. З решти галузей варто звернути увагу на поліграфічну, мінеральну промисловості, де було зайнято майже 4% львівських підприємців. Відбувся спад частки підприємців зайнятих у виробництві ювелірних виробів, точних інструментів та годинникарстві.

Зміни у чисельності містян та їх зайнятості у промисловості вплинули і на зміну співвідношення між підприємцями різних етноконфесійних груп. Із 12285 підприємців з членами родин, котрі допомагали, юдеї складали 44,7%,

⁴⁰ Підраховано за: *Wiadomości Statystyczne o mieście Lwowie 1923–1925*, Lwów 1928, s. 284; *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9. XII.1931 r.*, z. 58, s. 24–25.

⁴¹ Підраховано за: *Wiadomości Statystyczne o mieście Lwowie 1923–1925*, Lwów 1928, s. 284.

⁴² Підраховано за: *Wiadomości Statystyczne o mieście Lwowie 1923–1925*, Lwów 1928, s. 284; *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9. XII.1931 r.*, z. 58, s. 63.

римо-католики – 42,9%, греко-католики – 10,8%, представники інших конфесій – 1,4%. Тобто спостерігаємо спад питомої ваги підприємців римо-католицького та юдейського віросповідань і доволі стрімке зростання відсотку власників – греко-католиків, а також дещо повільніше – віруючих інших конфесій.

Представники всіх етноконфесійних груп, як і на початку 1920-х рр., здебільшого були зайняті у швейній та галантерейній, харчовій, будівельній, деревообробній та металообробній галузях промисловості (див. табл. 4). За досліджуваний період польські підприємці наростили свою присутність у будівельній сфері більш ніж у чотири рази, утричі зросла їхня присутність у шкірообробній промисловості, вдвічі – у деревообробній, харчовій та поліграфічній.

Таблиця 3. Структура зайнятості підприємців-промисловців м. Львова за даними перепису 1931 р.

Галузь промисловості	Підприємці, що використовували найману працю		Підприємці, що не використовували найману працю	
	загальна кількість	%	загальна кількість	%
Гірництво	19	0,7	0	0
Мінеральна	73	2,9	46	0,5
Металургія	260	10,3	892	10,4
Машинобудування та електротехніка	29	1,1	27	0,3
Обробка благородних металів та годинникарство	58	2,3	175	2,0
Хімічна	50	2,0	22	0,2
Текстильна	26	1,0	76	0,9
Папірництво	25	1,0	20	0,2
Шкіряна	36	1,4	106	1,2
Деревообробна	278	11	654	7,6
Харчова	415	16,4	684	8,0
Швейна та галантерейна	857	33,8	3990	46,6
Поліграфічна	109	4,3	183	2,1
Будівництво	280	11	1602	18,7
Не вказано галузі	19	0,7	83	1,0
Разом	2534	100	8560	100

Примітка. Підраховано за: Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9. XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów. Warszawa 1937, z. 58, s. 24–49.

Таблиця 4. Етноконфесійна приналежність та структура зайнятості львівських підприємців-промисловців (з членами родини, які допомагають) за даними перепису 1931 р.

Галузь промисловості	Етноконфесійна приналежність								Загальна кількість	%
	Римо-католики	%	Греко-католики	%	Юдеї	%	Інші конфесії	%		
Гірництво	10	0,2	2	0,1	7	0,1	1	0,6	20	0,1
Мінеральна	48	0,9	17	1,3	69	1,2	1	0,6	135	1,1
Металургія, машинобудування та електротехніка	705	13,3	177	13,3	441	8,0	25	14,4	1348	11,0
Обробка благородних металів та годинникарство	24	0,4	2	0,1	185	3,4	2	1,2	213	1,7
Хімічна	15	0,3	2	0,1	68	1,2	0	0	85	0,7
Текстильна	37	0,7	10	0,7	62	1,1	1	0,6	110	0,9
Папірництво	6	0,1	0	0	50	0,9	1	0,6	57	0,4
Шкіряна	31	0,6	3	0,2	120	2,2	2	1,2	156	1,3
Деревообробна	467	8,8	167	12,5	389	7,1	18	10,4	1041	8,4
Харчова	642	12,2	112	8,4	711	12,9	12	6,9	1477	12,0
Швейна та галантерейна	1988	37,7	531	39,8	2640	48,0	74	42,7	5233	42,6
Поліграфічна	137	2,6	19	1,4	167	3,0	6	3,4	329	2,7
Будівництво	1116	21,1	286	21,4	542	9,8	28	16,2	1972	16,0
Не вказано галузі	52	1,0	5	0,4	50	0,9	2	1,2	109	0,9
Всього	5 278	100	1 333	100	5 501	100	173	100	12 285	100

Примітка. Підраховано за: *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9. XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów*, Warszawa 1937, z. 58, s. 97–115.

Натомість спостерігається незначний спад у гірництві, хімічній, паперовій промислових сферах і особливо відчутний – більш, ніж у 2,5 рази – у ювелірному виробництві та годинникарстві.

Натомість українські підприємці за вказаний період збільшили свою присутність майже у всіх промислових галузях, за винятком папірництва та шкірообробки: у будівництві – в сім разів, у мінеральній – в шість разів, у текстильній та харчовій майже в п'ять разів, деревообробці – у майже чотири рази. Попри загальну нечисленність українських підприємців, темпи їхнього зростання вражають. На нашу думку, це пов'язано з тим, що з одного боку у досліджуваний період значно зросла міграція українців у міста і зайнятість у промисловості, а з другого боку – перепис 1921 р. не врахував значну частину українського

населення, яке не повернулося як біженці з війни, а також значну частину українців, які на заклик українських політичних партій та організацій, бойкотували польський перепис 1921 р.⁴³

Загалом додатній приріст за досліджуваний період у всіх галузях, за винятком гірництва, демонструють єврейські підприємці. Особливо швидкими темпами – майже у два рази – збільшувалася їхня присутність у текстильній, шкіряній, харчовій, поліграфічній, швейній та галантерейній, будівельній галузях промисловості.

Оглядаючи галузеву зайнятість підприємців трьох найчисельніших етноконфесійних груп міста, бачимо, що римо-католики домінували (понад 50%) серед підприємців у будівельній, металургійній (разом з машинобудівною і електротехнічною) галузях промисловості; юдейські підприємці становили абсолютну більшість (понад 80%) у папірництві, годинникарстві, ювелірному та шкіряному (понад 70%) виробництвах, більше половини – у швейній та галантерейній, поліграфічній та мінеральній галузях; підприємці греко-католики були зосереджені у швейній та галантерейній (понад 10%), будівельній (близько 14,5%), деревообробній (16%), металургійній (13%) та харчовій (7,6%) промисловості.

Подані в переписі 1931 р. дані дозволяють виділити з усієї групи власників засобів виробництва у промисловості власне підприємців (буржуа), без врахування дрібних ремісників. Таких нараховувалося 519 осіб, або 4,7% від всіх виробників у промисловості міста. Тобто абсолютну більшість львівських підприємців у промисловості – 10 575 осіб (95,3%) становили власники невеличких майстерень, які навіть не викупляли промислового сертифікату.

Співвідношення між підприємцями з родинними помічниками та власниками найдрібніших ремісничих майстерень з родинними помічниками у провідних етноконфесійних груп міста на початок 1930-х рр. виглядало наступним чином: у римо-католиків 275 осіб (5,2%) до 5003 осіб (94,8%); у греко-католиків – 34 особи (2,5%) до 1299 осіб (97,5%); в юдеїв – 275 осіб (5%) до 5266 осіб (95%); у протестантів та представників інших віросповідань – 23 особи (13,3%) до 150 осіб (86,7%) відповідно. Отже, найвищий відсоток підприємців і найнижча питома вага власників найменших майстерень простежується у протестантів та прихильників інших віросповідань, і навпаки – найнижчий відсоток підприємців і найвища питома вага власників невеличких майстерень була характерна для греко-католиків. Приблизно вдвічі вища питома вага підприємців,

⁴³ L. Krzywicki, *Rozbiór krytyczny wyników spisu z dnia 30 września 1921 r.*, „Miesięcznik Statystyczny”, 1922, t. V, z. 6, s. 4–29.

порівняно з греко-католиками, фіксується у римо-католиків та юдеїв, проте і в них абсолютну більшість становили власники найменших майстерень.

Аналіз табл. 5 показує, що серед львівських підприємців домінували (понад 70%) власники дрібних підприємств та великих ремісничих майстерень, менше третини складали власники середніх виробничих закладів і власники великих підприємств становили менше 2% всіх львівських підприємців.

Етноконфесійний розподіл львівської промислової буржуазії поданий у табл. 6. На жаль, як ми зазначали у вступі, у таблиці 34 перепису 1931 р. дрібні і середні підприємства об'єднані в одну групу, тому нам не вдасться розділити їхніх власників, а також членів родини, що допомагали.

Власниками великих підприємств було 9 осіб з двома членами родин, що допомагають, а з сім'ями вони нараховували 22 особи. Серед них були представники трьох провідних етноконфесійних груп краю: римо-католики – поляки, греко-католики – українці та юдеї – євреї. Як ми зазначали у вступі, з 11 великих підприємців галузеву приналежність у переписі 1931 р. зазначено лише для чотирьох осіб. Усі четверо були “мойсеевого віросповідання” і володіли млинами, тобто працювали у харчовій промисловості⁴⁴.

Млинарство активно розвивалося у Львові з часу виникнення міста. У 1861 р. збудовано великий паровий млин “Том і син”, який щорічно переробляв по 36 тис. тон зерна і був одним з найбільших в Австро-Угорщині⁴⁵. Він продовжував свою роботу аж до Другої світової війни, аж поки після приходу радянської влади на його території не збудували мехсклозавод. Загалом у Львові у міжвоєнний період діяло чотири великих млини, в яких на 1 січня 1940 р. було зайнято 332 робітники⁴⁶.

Серед відомих великих підприємців у харчовій промисловості варто згадати Стефана Бачевського, вихідця із знаного в Галичині та за її межами, підприємницького роду. У 1920 р. батько Стефана – Леопольд Бачевський передав йому свою частку в управлінні фабрикою “Ю.А. Бачевський. Рафінерія спирту, фабрика розолісів⁴⁷, горілок та рому”.⁴⁸ С. Бачевський разом з дядьком Генриком, а після смерті останнього в 1930 р., – з двоюрідним братом Адамом,

⁴⁴ О. Дудяк, *Львівські підприємці за даними перепису 1931 р.: чисельність, етноконфесійна структура, галузь зайнятості*, „Вісник львівського університету, серія історична”, вип. 48, Львів 2013, с. 526.

⁴⁵ С. Гелей, *Економіка*, [в:] *Історія Львова*, ред. Я. Ісаєвич, Центр Європи, Львів 2007, т. 2, с. 200.

⁴⁶ *Історія Львова в документах і матеріалах. Збірник документів і матеріалів*, відп. ред. М. Брик, Київ 1986, с. 217.

⁴⁷ Солодка горілка.

⁴⁸ М. Драк, *Фірма Бачевських у Львові і розвиток лікеро-горілчаної промисловості в Галичині (1782–1939)*, Львів 2004; с. 22.

керував фабрикою до 1939 р.⁴⁹ Як відомий підприємець, Стефан був членом Торгово-промислової палати, обирався депутатом міської ради, а також почесним консулом Австрії⁵⁰. Маєток С. Бачевського обраховувався у 500 тис. злотих.⁵¹ Із початком Другої світової війни фабрика Бачевських на Знесінні була зруйнована, а з приходом радянської влади Стефана і Адама заарештували та розстріляли разом з іншими польськими в'язнями у 1940 р.⁵²

Відомим підприємцем у кондитерській промисловості був Тадеуш Гефлінґер. Його батько Ян Гефлінґер викупив цукерню Монне і перетворив її у фабрику шоколаду, цукрів і печива⁵³. Т. Гефлінґер розширив виробництво і відкрив низку крамничок, де продавалась його продукція. На початку 1930-х рр. він володів статком приблизно у 500 тис. злотих і був членом Торгово-промислової палати та депутатом міської ради⁵⁴.

Таблиця 5. Чисельність і градація львівських підприємців та членів родини, що допомагають за величиною⁵⁵ промислових закладів згідно з даними перепису 1931 р.

Підприємці за категорією підприємств	Підприємці		Члени родини, що допомагають		Загальна кількість	
	чисельність	відсоток	чисельність	відсоток	чисельність	відсоток
Власники підприємств I–III категорій	9	1,7	2	2,3	11	1,8
Власники підприємств IV–V категорій	141	27,2	22	25,0	163	26,8
Власники підприємств VI–VII категорій	369	71,1	64	72,7	433	71,3
Разом	519	100	88	100	607	100

Примітка. Підраховано за: *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9. XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów*, Warszawa 1937, z. 58, s. 97–114.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 1 (Львівське воєводське управління), оп. 3, спр. 1093, арк. 10.

⁵¹ ДАЛО, ф. 1, оп. 3, спр. 1093, арк. 10.

⁵² М. Драк, Фірма Бачевських у Львові і розвиток лікєро-горілчаної промисловості в Галичині (1782–1939), Львів 2004, с. 25.

⁵³ О. Швагуляк-Шостак, Солодке минуле, режим доступу: <http://archive.kontrakty.ua/gc/2007/10/24-sladkoe-proshloe.html?lang=ua> [11. 08. 2012].

⁵⁴ ДАЛО, ф. 1, оп. 3, спр. 1093, арк. 17.

⁵⁵ Величина підприємства визначалася категорією промислового сертифікату, який викупляв підприємець і не завжди залежала від числа працюючих. (*Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9. XII.1931 r.*, z. 58, s. XV).

Таблиця 6. Чисельність, етноконфесійна приналежність та градація згідно величини промислових закладів львівських підприємців за даними перепису 1931 р.

Підприємці	Етноконфесійна приналежність								Загальна кількість	%
	Римо-католики	%	Греко-католики	%	юдеї	%	Інші конфесії	%		
Власники підприємств I–III категорій	3	27,3	3	27,3	5	45,4	0	0	11	100
Власники підприємств IV–VII категорій	272	45,6	31	5,2	270	45,3	23	3,9	596	100
Разом	275	45,3	34	5,6	275	45,3	23	3,8	607	100

Примітка. Підраховано за: *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9. XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów, Warszawa 1937, z. 58, s. 97–114.*

Таблиця 7. Галузева зайнятість та етноконфесійна приналежність дрібних та середніх львівських підприємців за переписом 1931 р.

Галузь промисловості	Етноконфесійна приналежність підприємців								Разом	%
	Римо-католики	%	Греко-католики	%	Юдеї	%	Інші віросповідання	%		
Мінеральна	16	32,6	0	0	32	65,3	1	2,0	49	100
Деревообробна (столярство і виробництво меблів)	21	61,8	5	14,7	8	23,5	0	0	34	100
Паперова	1	5,9	0	0	16	94,1	0	0	17	100
Шкірообробна	7	87,5	0	0	1	12,5	0	0	8	100
Харчова (млини, пекарні, різні)	37	46,8	4	5,1	38	48,1	0	0	79	100
Поліграфічна	26	51	0	0	21	41,2	4	7,8	51	100
Не зазначено галузі	3	37,5	0	0	5	62,5	0	0	8	100
Разом	111	45,1	9	3,7	121	49,2	5	2,0	246	100

Примітка. Підраховано за: *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9. XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów, Warszawa 1937, z. 58, s. 97–114.*

Як ми вже згадували вище, із зафіксованих переписом 1931 р. 510 осіб, власників середніх та дрібних підприємств, та 86 членів родини, що допомагали їм у підприємстві, галузевий поділ подано лише для 246 (41%) осіб. Із цих 246 підприємців та родинних помічників 79 (32,1%) були зайняті у харчовій промисловості, 51 (21%) – у поліграфічній, 49 (20%) – у мінеральній, 34 (13,8%) – у деревообробній, 17 (7%) – у паперовій, 8 (3,2%) – у шкірообробній, та для 8 (3,2%) галузь не зазначена.

Попри те, що наведена галузева структура підприємців не охоплює всіх зафіксованих переписом 1931 р. дрібних та середніх власників засобів виробництва у промисловості, допускаємо, що вона в загальних рисах характерна для всієї підприємницької верстви Львова.

Найчисельніша верства львівських підприємців (понад третину) була зайнята у харчовій промисловості. Харчові ремесла відігравали у Львові важливу роль з перших століть його існування, так вже на початку XV ст. існував цех пекарів, а з 1425 р. цехи різників та медоварів, пивоварів і солодовників⁵⁶.

У XVIII ст. харчові ремесла продовжували розвиватися, а скасування цехових обмежень у XIX ст. надало їм нового імпульсу. Серед зафіксованих переписом 1931 р. 79 підприємців у харчовій промисловості Львова – 10 були власниками млинів, 43 – власниками пекарень та 26 – власниками боень⁵⁷.

Більше половини (понад 54%) підприємців харчової промисловості були власниками пекарень. Забезпечення населення міста хлібобулочними виробами було одним з важливих завдань міської влади. За даними Промислового відділу Львівського воєводського управління у м. Львові впродовж 1921–1939 рр. було 115 власників пекарень (на жаль, не вказано точний рік)⁵⁸. Із них 7 (6,1%) мали механізовані пекарні, 1 (0,8%) пекарню з печами, 8 (6,9%) механізовані пекарні з печами, 43 (37,4%) пекарні в пристосованих приміщеннях, але не могли їх механізувати через брак готівки, 50 пекарів (43,4%) володіли пекарнями не механізованими, які надавалися до ліквідації і ще 6 пекарень (5,2%) перебували в жалюгідному стані і не підлягали використанню.⁵⁹ Тобто, попри велику кількість підприємців-пекарів майже половина володіла пекарнями, які були на межі закриття. Деякі більше третини потребували коштів задля механізації своїх підприємств, і лише приблизно в 14% підприємців пекарні відповідали тогочасним технічним вимогам.

Для міста Львова, як великого культурного центру, характерна наявність значної кількості поліграфічних закладів. До цієї групи належали не лише друкарні, але й літографічні та інтролігаторські майстерні. Частка власників цих закладів серед львівських підприємців становила близько 20%. Відомим українським підприємцем у цій сфері був Іван Тиктор. З 1923 р. він за дорученням УВО видавав часопис “Новий час”, котрий фінансувала діаспора в США

⁵⁶ Я. Кісь, *Промисловість Львова у період феодалізму*, Львів 1968, с. 132, 134, 138.

⁵⁷ О. Дудяк *Львівські підприємці за даними перепису 1931 р.: чисельність, етноконфесійна структура, галузь зайнятості*, „Вісник львівського університету, серія історична”, вип. 48, Львів 2013, с. 530.

⁵⁸ ДАЛО, ф. 1, оп. 18, спр. 26, арк. 1–2.

⁵⁹ Підраховано за: ДАЛО, ф. 1, оп. 18, спр. 26, арк. 1–2.

та Канаді.⁶⁰ Оскільки часопис був збитковим, то керівництво УВО погодилося передати його у власність видавцеві. І. Тиктор продав успадковану землю, сплатив всі борги видання і 1925 р. заклав підвалини видавничого концерну “Українська преса”.⁶¹ Концерн видавав низку часописів та літературу наукового й енциклопедичного характеру. На жаль, під час Другої світової війни, радянська, а згодом нацистська окупації перервали діяльність цього українського видавництва.

Власники мінеральних підприємств серед львівських буржуа також склали близько 20%. Ці підприємства здебільшого працювали на сировині, видобутих в околицях Львова, і серед них вагомий відсоток становили цегельні. Із 49 власників мінеральних підприємств у місті власники цегельень склали 19 осіб (39%). Наявність значної кількості цегельень у Львові та його околицях пояснюється постійною розбудовою міста і потребою в будівельних матеріалах, зокрема цеглі. На 1 січня 1940 р. у місті нараховувалося 14 цегельень з 1077 робітниками, а всього у Львові на цей час діяло 21 підприємство мінеральної промисловості, на яких працювали 1906 робітників⁶².

Перепис 1931 р. зафіксував 8 львівських підприємств у шкіряному виробництві. Обробка шкір мала давню традицію у львівській промисловості. Вже у 1382 та 1388 рр. згадуються імена трьох чинбарів⁶³. У наступні десятиліття шкірообробні ремесла продовжували розвиватися. У другій половині XVI ст. в чинбарському цеху діяло не менше 20 майстрів⁶⁴. Чинбарське ремесло розвивалося і в наступному XVII ст., але з першої половини XVIII ст. розпочався занепад, що було пов’язане із загальним соціально-економічним становищем міста. Остаточний занепад цього ремесла був пов’язаний із появою на львівському ринку шкір, вироблених на чинбарських фабриках та мануфактурах Австрії та її провінцій у першій половині XIX ст. Так, 1841 р. у Львові зафіксовано лише 5 чинбарів⁶⁵. Проте потреби внутрішнього ринку та наявність ринків сировини дозволили вижити львівській шкіряній промисловості, яка продовжувала працювати у міжвоєнний період.

Станом на 1 січня 1940 р. у місті діяло 3 гарбарні, на яких було зайнято 638 осіб, фабрика хутра, на якій працювало 24 працівники, фабрика поясів

⁶⁰ І. Чорновол, *100 видатних львів'ян*, Тріада плюс, Львів 2009, с. 352.

⁶¹ Там само.

⁶² *Історія Львова в документах і матеріалах. Збірник документів і матеріалів*, відп. ред. М. Брик, Київ 1986, с. 218.

⁶³ Я. Кісь, *Промисловість Львова у період феодалізму*, Львів 1968, с. 125.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Я. Кісь, *Промисловість Львова у період феодалізму*, Львів 1968, с. 126.

з 21 робітником.⁶⁶ Також у цей час розпочала діяльність новоорганізована радянською владою фабрика взуття, яка напевно була створена на базі інших шкірообробних фабрик польського часу, на ній було зайнято 244 робітники⁶⁷. Всього у шкіряній промисловості цього часу працювало 927 осіб⁶⁸.

Отже, у досліджуваній період чисельність львівських підприємців, зайнятих у промислових галузях, зростає з 6 315 до 11 094 осіб (на 75,7%). Абсолютна більшість (95,3%) з них була власниками невеличких майстерень, на які навіть не викуплялися промислові сертифікати. Власне промисловці складали приблизно 4,7% львівських виробників, але і серед них власники дрібних підприємств нараховували близько 70%, менше третини – власники середніх промислових закладів і власниками великого виробництва було менше 2%. Таке співвідношення між великими та середніми і дрібними підприємцями зумовлене дрібнотоварним характером економіки міста та західноукраїнського краю загалом.

Найвищий відсоток власне підприємців і найнижча питома вага власників невеличких майстерень простежується у протестантів та прихильників інших віросповідань, і навпаки – найнижчий відсоток підприємців і найвища питома вага власників невеличких майстерень була характерна для греко-католиків. Приблизно вдвічі вища питома вага більших підприємців, порівняно з греко-католиками, фіксується у римо-католиків та юдеїв, проте і в них абсолютну більшість становили власники невеличких майстерень.

Впродовж міжвоєнного періоду у Львові простежується тенденція до скорочення частки власників засобів виробництва серед самодіяльного промислового населення, а також зменшення серед підприємців осіб, які використовували найману працю. Ймовірно, на це вплинула світова економічна криза 1929–1935 рр., а також включення до меж міста Львова територій, де панувало дрібнотоварне виробництво, внаслідок адміністративної реформи 11 квітня 1930 р.

Структура зайнятості львівських підприємців впродовж 1920-х–1930-х рр. не зазнала суттєвих змін, проте вона різнилася в залежності від величини капіталів. Переважна більшість дрібних ремісників була зайнята у швейній та галантерейній, харчовій, будівельній, деревообробній та металообробній галузях промисловості, у той час як власники більших підприємств вкладали свої капітали у харчову, поліграфічну, мінеральну, деревообробну та паперову галузі.

⁶⁶ *Історія Львова в документах і матеріалах. Збірник документів і матеріалів*, відп. ред. М. Брик, Київ 1986, с. 219.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Там само.

З етноконфесійного погляду серед львівських підприємців домінували дві групи: поляки (римо-католики) (пол. *rzymscy katolicy*) та євреї (юдеї) (пол. *wyznawcy judaizmu*), українці (греко-католики) (пол. *grekokatolicy*) та представники інших національностей становили незначний відсоток, проте впродовж 1921–1931 рр. демонстрували швидкий темп приросту.

Попри загалом подібну структуру зайнятості кожна етноконфесійна група мала свої особливості: римо-католики домінували серед підприємців у будівельній, металургійній (разом з машинобудівною і електротехнічною) галузях промисловості; юдейські підприємці становили абсолютну більшість у папірництві, годинникарстві, ювелірному та шкіряному виробництвах, а також у швейній та галантерейній, поліграфічній та мінеральній галузях; підприємці греко-католики були зосереджені у швейній та галантерейній, будівельній, деревообробній, металургійній та харчовій галузях.

CHANGE IN THE NUMBER, EMPLOYMENT AND ETHNO-DENOMINATION COMPOSITION OF INDUSTRIAL ENTREPRENEURS IN LVIV DURING THE INTERWAR PERIOD (ACCORDING TO THE CENSUSES OF 1921 AND 1931)

Abstract

Entrepreneurs made up about a quarter of the burghers involved in the industry of the interwar Lviv. However, a vast majority of them were the owners of small workshops, large entrepreneurs accounted for less than 5% of this social class. But the small and medium-sized businesses dominated among the factories' owners. During the interwar period, the quantity of entrepreneurs decreased among the persons involved in the city's industry. There was also a tendency to reduce the use of the hired labour by them. The employment structure of the Lviv entrepreneurs during the 1920s–1930s did not change significantly, but it varied depending on the size of the share capital. A vast majority of the small artisans were employed in the sewing and haberdashery, food, construction, woodworking and metalworking industries, while the owners of large enterprises invested their capital in the food, printing, mineral, wood and paper industries. From the ethnic and denomination point of view, the Lviv entrepreneurs were dominated by two groups: Poles (Roman Catholics) and Jews, while Ukrainians (Greek Catholics) and the representatives of other nationalities accounted for a small percentage. However, during the years 1921–1931 they showed a rapid growth rate.

Keywords: Lviv, entrepreneurs, employment structure, industry, censuses

Література

1. Bonusiak A., *Lwów w latach 1918–1939: Ludność – Przestrzeń – Samorząd*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 2000.
2. Drexler I., *Wielki Lwów*, Lwów 1920.
3. Landau Z., Tomaszewski J., *Trudna niepodległość: Rozważania o gospodarce Polski 1918–1939*, Książka i Wiedza, Warszawa 1978.
4. *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9. XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów*, Warszawa 1937, z. 58.
5. *Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie 1923–1925*, Lwów 1928.
6. Гелей С., *Економіка*, [в:] *Історія Львова*, ред. Ісаєвич Я., Центр Європи, Львів 2007, т. 2.
7. Драк М., *Фірма Бачевських у Львові і розвиток лікеро-горілчаної промисловості в Галичині (1782–1939)*, ПП Сорока, Львів 2004.
8. Дудяк О., *Львівські підприємці за даними перепису 1931 р.: чисельність, етноконфесійна структура, галузь зайнятості*, „Вісник львівського університету, серія історична”, вип. 48, Львів 2013.
9. Думанська О. та ін., *Іван Тиктор: талан і талант*, Українська академія друкарства, Львів 2007.
10. Зайцев О., Макарчук С., *Населення міста*, [в:] *Історія Львова*, ред. Ісаєвич Я., Центр Європи, Львів 2007, т. 3.
11. Зашкільняк Л., Крикун М., *Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів*, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів 2002.
12. Кісь Я., *Промисловість Львова у період феодалізму*, В-во Львівського університету, Львів, 1968.
13. Коцюбанська О., *Клементина Авдікович-Глинська – видатна постать кондитерської промисловості України 20-х років ХХ ст.*, „Українознавство”, № 1, 2010.
14. *Нариси історії Львова*, ред. Крип’якевич І., Книжково-журнальне видавництво, Львів 1956.
15. Нога О., *Іван Левинський: художник, архітектор, промисловець, педагог, громадський діяч*, Основа, Львів 1993.
16. Пасіцька О., *Львів і львів’яни: український соціум та промисел (20–30-ті роки ХХ ст.)*, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Львів 2014.